

Wouter Biesbrouck

Het concept ‘realistisch verhaal’ bij Hans Frei: Betekenis en verwijzing bij evangelieverhalen

HANS FREI’S CONCEPT OF ‘REALISTIC NARRATIVE’: SENSE AND REFERENT OF GOSPEL NARRATIVES.

Hans Frei tried to eschew what he perceived as liberal theology’s mistaken apologetic of correlation. In this contribution, Frei’s category of ‘realistic narrative’, which allowed him to develop a narrative approach to theology, is critically evaluated. For Frei, priority must be given to the narrative. However, this does not imply the negation of historical references in the story. As a test case, we critically interact with Frei’s handling of the resurrection story. We show that the concept of ‘realistic’ or ‘history-like’ narrative must also deal with the truth claim of the narrative.

De invloed van de Amerikaanse theoloog van Duitse komaf, Hans Frei (1922-1988) op de Amerikaanse theologie is niet te onderschatten. Frei is vooral bekend voor zijn bijdrage tot een narratieve benadering van de theologie, en tot het postliberale theologische project.¹ Toch heeft Frei relatief weinig gepubliceerd.² In 1974 verscheen *The Eclipse of Biblical Narrative* gevolgd door *The Identity of Jesus Christ* in 1975.³ Na zijn dood is nog *Types of Christian Theology* verschenen.⁴ Daarnaast zijn er een beperkt aantal bijdragen aan geredigeerde werken. Verder verschenen van hem enkele artikelen in wetenschappelijke tijdschriften en een paar recensies van zijn hand.

¹ Voor een recente herevaluatie van de bijdrage van Frei tot het postliberale project, zie P.J. DeHart, *The Trial of the Witnesses: The Rise and Decline of Postliberal Theology*, (Challenges in Contemporary Theology) Malden, MA 2006.

² Mike Higton verwondert zich erover dat Frei’s verzameld werk slechts vijf centimeter van een boekenplank in beslag neemt, maar dat zijn invloed op recente theologie toch verrekend is. M. Higton, 'An American Theologian of History: Hans W. Frei in 1956', *Anglican and Episcopal History* 71/1 (2002), 61-84, 61.

³ H.W. Frei, *The Eclipse of Biblical Narrative: A Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*, New Haven, CT - Londen 1974. H.W. Frei, *The Identity of Jesus Christ: The Hermeneutical Bases of Dogmatic Theology*, Philadelphia, PA 1975; herdr. samen met het essay *Theological Reflections on the Accounts of Jesus' Death and Resurrection*, Eugene, OR 1997. Het eerste werk wordt vanaf hier in de tekst aangeduid met *Eclipse*, het tweede met *Identity*.

⁴ H.W. Frei, *Types of Christian Theology*, G. Hunsinger, W.C. Placher (red.), New Haven, CT - Londen 1992.

Sinds het verschijnen van *Eclipse* is Frei in bredere theologische kringen bekend geworden. Mede hierdoor zijn verscheidene van zijn essays en transcripties van lezingen postuum gebundeld in *Theology & Narrative*.⁵

Typierend voor Frei is het lange schrijfproces dat voorafging aan de publicaties. Dat is wellicht ook de reden dat veel van zijn werk uiteindelijk nooit is verschenen. Hij bleef namelijk bijschaven en de tekst bewerken. Desondanks (of juist omwille hiervan?) is zijn werk niet bijzonder toegankelijk, en vaak moeilijk te volgen. Het blijvende belang van Frei voor de Angelsaksische theologische literatuur enerzijds en het ontoegankelijke karakter van zijn oeuvre anderzijds, rechtvaardigen een bespreking ervan, niet in het minst omdat er relatief weinig werk over Frei is verschenen in het Nederlands.

Deze bijdrage levert een kritische interactie met Frei's categorie van realistisch verhaal, en de manier waarop hij dat toepast op de verrijzenis van Jezus Christus. We gaan hierbij na of het concept 'realistisch verhaal' ook een waarheidsclaim over het verhaal insluit.

Post-liberaal

Frei's oeuvre dient begrepen te worden in een onvrede met het antwoord dat de moderne liberale theologische traditie gaf op de vraag naar de essentie van het christendom.⁶ De liberale theologie, aldus Frei, stelt zich de vraag hoe geloof in Jezus Christus vandaag betekenisvol gemaakt kan worden. Deze fundamenteel apologetische insteek leidt volgens Frei tot een antropologische benadering van de betekenis van het christendom. In de interpretatie van evangelieverhalen leidt dit tot een zoektocht naar de ware, historische, Jezus achter de tekst. Volgens Frei leidt zo iets tot de eclips van de Bijbelse verhalen. Het probleem is dat daarmee ook de identiteit van Jezus Christus overschaduw wordt, en de Kerk en de gelovige hun toegang tot Jezus Christus verliezen.

Frei ging ervan uit dat de Bijbel relevant is voor de vraag naar het wezen van het christendom. Daarom was het voor hem noodzakelijk te achterhalen hoe we op correcte wijze de betekenis van (een deel van) de Bijbel kunnen bepalen.

⁵ H.W. Frei, *Theology and Narrative: Selected Essays*, G. Hunsinger, W.C. Placher (red.), New York, NY - Oxford 1993.

⁶ Voor de overtuiging dat Frei in *Identity* zijn pijlen vooral richt op de moderne liberale traditie in theologie, zie G. Hunsinger, 'Hans Frei as Theologian: The Quest for a Generous Orthodoxy', *Modern Theology* 8/2 (1992), 103-128, 104-106.

Realistisch verhaal

Frei was bezorgd dat zijn interpretatie van de essentie van het christendom op basis van zijn lezing van de evangeliën afhankelijk zou zijn van een of andere hermeneutische theorie. Wanneer er dan een nieuwe hermeneutiek populair wordt, zou zijn hele uitwerking—op zijn minst gedeeltelijk—onbruikbaar worden. Hij was dus op zoek naar een formele hermeneutische categorie, die niet reeds een bepaalde interpretatie zou opleggen of in een bepaalde richting zou duwen.

Frei introduceert hiervoor het begrip ‘realistisch verhaal’ dat als formele categorie geen inhoudelijke uitspraak doet of oplegt. Kenmerkend voor een realistisch verhaal is dat de betekenis van het verhaal onlosmakelijk verbonden is met de narratieve structuur ervan.⁷ Los van het perspectief van de lezer komt de betekenis van het (evangelie)verhaal naar boven vanuit haar formele structuur. Dit levert Frei de normatieve interpretatie die hij zocht.

De betekenis moet niet gezocht worden in de intentie van de auteur voor zover die intentie verschilt van de formele structuur van het verhaal.⁸ De betekenis moet ook niet gezocht worden in een filosofische antropologie, of in de ethische kwaliteit van de tekst, zoals de liberale theologie dit gedaan heeft. De betekenis van het evangelieverhaal moet evenmin gezocht worden in de feitelijke historiciteit ervan, zoals het fundamentalistisch christendom dit doet.⁹

Naast de categorie ‘realistisch verhaal’, maakt Frei ook gebruik van de notie ‘geschiedenis-achtig’ om hetzelfde tot uiting te brengen.¹⁰ Een realistische lezing van geschiedenisachtige literatuur is voor Frei van wezenlijk belang omdat in dit soort literatuur de letterlijke of realistische weergave van het verhaal samenvalt met de betekenis van het verhaal.¹¹ De betekenis zit met andere woorden niet achter of onder het verhaal, maar is de vrucht van het verhaal

⁷ Voor zover wij konden nagaan geeft Frei nergens expliciet een definitie van ‘*narrative*’. De Merriam-Webster Online Thesaurus geeft als duiding ‘A relating of events usually in the order in which they happened.’ Of volgens de Oxford English Dictionary Online ‘An account of a series of events, facts, etc., given in order and with the establishing of connections between them; a narration, a story, an account.’ Dit is duidelijk het concept waarmee Frei ook werkt. Waar hij in *Eclipse* (p. 13) de term “‘*realistic*” narrative’ beschrijft, stelt hij dat hij onder die term meer begrijpt dan de ‘indispensability of the narrative shape, including chronological sequence, to the meaning, theme, or subject matter of the story.’ Dit is namelijk zo goed als een definitie van ‘*narrative*’.

⁸ De betekenis van het evangelieverhaal hoofdzakelijk leggen in de context van de geloofsgemeenschap van de evangelist in plaats van de handelingen en gebeurtenissen rond Jezus, is een voorbeeld van een intentie die verschilt van de formele structuur van het verhaal. Met deze uitspraak legt Frei een belangrijk deel van de moderne Bijbelexegese naast zich neer.

⁹ Hunsinger, ‘Hans Frei as Theologian’, 109.

¹⁰ Vertaling van *history-like*.

¹¹ Frei, *Identity of Jesus Christ*, 60.

zelf. Datgene waar het verhaal over gaat is niet bereikbaar zonder het verhaal zelf.¹²

Het (laatste deel van het) evangelieverhaal is geschiedenisachtig net omdat het zoals geschiedschrijving en zoals de traditionele roman letterlijk bedoelt wat het zegt. Dit in tegenstelling tot mythen en allegorieën waar er wel een kloof is tussen representatie en wat vertegenwoordigd wordt.¹³

Naast de evangeliën behoren nog vele andere belangrijke passages van de Bijbel volgens Frei tot het type realistisch verhaal. Wat opvalt aan deze verhalen is namelijk dat ze een verbazend realistische kwaliteit hebben. De betekenis van een realistisch verhaal wordt op een cumulatieve manier opgebouwd. Net zoals om het even welk historisch verhaal heeft het realistisch verhaal geen onderwerp dat los van het verhaal zelf gesteld kan worden.¹⁴

Het toepassen van deze literaire analyse op de Bijbel heeft belangrijke implicaties voor de theologie en de Bijbelinterpretatie.¹⁵ Wie het verhaal als onwaarschijnlijk bestempelt, heeft nu niet langer de mogelijkheid om het als louter mythe te beschouwen, net omdat het een realistisch verhaal is. Wie er dus voor kiest om de evangelieverhalen als fictief –feitelijk onjuist– te beschouwen, wordt door de formele structuur van het verhaal ervan weerhouden om tot symbolische interpretatie over te gaan. Het enige wat overblijft, is om het verhaal af te doen als ‘hyperfictie’, zonder enige betekenis voor vandaag.¹⁶

Kenmerken van realistische verhalen

Nicholas Wolterstorff, die vanuit het oogpunt van de religieuze epistemologie Frei's concept van ‘realistisch verhaal’ onder de loep nam, geeft een heldere bespreking van de kenmerken van deze categorie.¹⁷

Intransitiviteit

Indien de bedoeling van een verhaal enkel bereikt kan worden door dít specifieke verhaal te vertellen, spreken we van een intransitief verhaal. Wanneer

¹² Frei, *Identity of Jesus Christ*, 59.

¹³ Frei, *Identity of Jesus Christ*, 59-60.

¹⁴ Frei, 'On Interpreting the Christian Story', 51. Frei maakt voor de categorie ‘realistisch verhaal’ dankbaar gebruik van het werk van Erich Auerbach (*Mimesis. The Representation of Reality in Western Culture*, Garden City 1957).

¹⁵ D. Ford, 'Hans Frei and the Future of Theology', *Modern Theology* 8/2 (1992), 203-214, 209. Hierin ligt volgens Ford ook een van de belangrijke bijdragen van Frei tot de moderne theologie.

¹⁶ Frei, *Identity of Jesus Christ*, 177. Hunsinger, 'Hans Frei as Theologian', 112.

¹⁷ We volgen de bespreking in Wolterstorff, ook al is een andere beschrijving van realistische verhalen mogelijk. Zie D. Ford, 'System, Story, Performance: A Proposal about the Role of Narrative in Christian Systematic Theology', in S. Hauerwas, L.G. Jones (red.), *Why Narrative. Readings in Narrative Theology* Grand Rapids, MI 1989, 191-215, 194-202.

een verhaal transitief verteld wordt, is de particuliere weergave niet onvermijdelijk. Maar bepaalde verhalen zijn niet geschikt om transitief verteld te worden. Deze ongeschiktheid is een kenmerk van realistische verhalen.¹⁸ Mythen, allegorieën en parabellen zijn transitieve verhalen. De betekenis van de verhalen kan op veel verschillende manieren verteld worden. Het evangelieverhaal is intransitief omdat het evangelie enkel verteld kan worden door over Jezus Christus' lijden, sterven en opstanding te spreken.

Identiteitsweergave

Realistische verhalen geven de identiteit van een bepaalde persoon of karakter weer. Doorheen het verhaal leer je kennen wie die persoon is, zijn onvervangbare identiteit. In geslaagde romans bijvoorbeeld, komt het personage tot leven.¹⁹ Realistische verhalen maken volgens Frei gebruik van twee patronen om de identiteit weer te geven: intentie-actie en zelf-manifestatie. In realistische verhalen wordt verteld wie iemand is door een opeenvolging van intentionele handelingen en gebeurtenissen die ondergaan worden. Van sommige handelingen kun je zeggen: 'dit was N. ten voeten uit!' Dit soort beschrijving is een intentie-actie patroon.²⁰ Zelf-manifestatie brengt in een opeenvolging van intentie-acties het ware zelf van de persoon tot uitdrukking. Dit wil zeggen dat het subject achter de handelingen als het ware 'zichzelf' blijft in zijn manifestaties—dat het om één en hetzelfde 'subject' gaat.²¹

Weergave van gewone, geloofwaardige individuen

Realistische verhalen geven geen gestileerde of mythische helden weer, maar gewone, geloofwaardige individuen die in gewoon taalgebruik weergegeven worden. Stijl en inhoud sporen met elkaar.²²

Het realistisch verhaal is niet een eigen literair genre. Het is eerder een type, een categorie, waartoe verscheidene literaire genres behoren.²³ Zo kan de roman, net als het historisch verslag, tot de categorie realistisch verhaal gerekend worden, hoewel ze elk tot een ander literair genre behoren.

Prioriteit aan het realistisch verhaal

Het is in dit opzicht belangrijk te vermelden dat het bestempelen van een

¹⁸ Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 78-79.

¹⁹ Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 79-80.

²⁰ Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 80.

²¹ Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 80-81.

²² Frei, *Eclipse of Biblical Narrative*, 15.

²³ Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 82.

verhaal als ‘realistisch’ geen uitspraak doet over ‘the truth or falsity of the propositional content’.²⁴

Frei maakt dus onderscheid tussen betekenis van een (realistisch) verhaal en de (historische) waarheid ervan. Een verhaal kan geschiedenisachtig zijn, maar toch niet echt gebeurd.

[I]n accordance with our definition, even the miraculous [gospel] accounts are realistic or history-like (but not therefore historical and in that sense factually true) if they do not in effect symbolize something else instead of the action portrayed. That is to say, even such miraculous accounts are history-like or realistic if the depicted action is indispensable to the rendering of a particular character, divine or human, or a particular story. (And, in fact, biblical miracles are frequently and strikingly nonsymbolic.)²⁵

De focus ligt bij Frei dus duidelijk bij het geschiedenisachtig aspect, het narratieve karakter van de evangeliën. Dit neemt niet weg dat de vraag naar historiciteit van het verhaalde af en toe boven komt. Doorgaans doet Frei die vraag af als niet-relevant, of zelfs storend, omdat het afleidt van de juiste (narratieve) focus die ons de betekenis van het verhaal levert. Het is voor hem belangrijk dat het geschiedenisachtige aspect van het verhaal erkend wordt, ook al wordt de historiciteit van het verhaalde niet plausibel geacht.

De vraag die bij zo’n benadering naar boven komt is of er überhaupt een realiteit is buiten de Bijbeltekst waaraan de Bijbelverhalen gerelateerd zijn.²⁶

Belang van de verwijzing

De terughoudendheid van Frei met betrekking tot de feitelijkheid van de Bijbelverhalen zou ten onrechte kunnen doen vermoeden dat Frei niet geïnteresseerd is in de historische referentie van de evangeliën.²⁷ Mike Higton noemt deze misvatting overigens heel scherp een ‘oude kwakkel’.²⁸

²⁴ Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 81.

²⁵ Frei, *Eclipse of Biblical Narrative*, 14.

²⁶ McGrath, *A Passion*, 135. 'The critical question which arises from this approach (...) is whether theology is simply about the grammar of faith – that is to say, regulation of Christian discourse. To what does this discourse relate? Is there some reality or set of realities outside the biblical text to which the biblical narrative relates? Do theological assertions simply articulate biblical grammar, or do they relate to some objective order, irrespective of whether we recognize this relation or not?'

²⁷ Voor een algemene bespreking van de relatie tussen narrativiteit en referentie, zie M. Wisse, 'Narrative Theology and the Use of the Bible in Systematic Theology', *Ars Disputandi* <http://www.ArsDisputandi.org> 5 (2005).

²⁸ M. Higton, 'Bespreking van M. Abdul-Masih, Edward Schillebeeckx and Hans Frei. A Conversation on Method and Christology (Waterloo, Ontario, 2001)', *Modern Theology* 19/4 (2003), 590-592, 592. 'When it comes to *The Identity of Jesus Christ*, Abdul-Masih, perpetuates the old canard that Frei was uninterested in the historical reference of the Gospels'.

[O]ne of Frei's central arguments [is] that if we allow our theology to be governed by the Gospels we will find ourselves *compelled* to claim that, even if 'fact' is not a wholly unproblematic designation in this context, the resurrection in particular is more nearly factual than not, that it is in principle falsifiable by the techniques of historical criticism, and that Christian claims about resurrection are 'objective' and 'referential'. This is not a reluctant concession on Frei's part. On the contrary, it is an essential plank in his account of Jesus' unavoidable significance.²⁹

Frei bekent zich niet tot wat Higton *pure narrativism* noemt, de idee dat de Bijbel slechts de realiteit van een imaginaire wereld weergeeft.³⁰ Frei wou de vraag naar historische referent niet loslaten, ook al vond hij het wel belangrijk om de vraag te herformuleren en aan te passen zodat het de aandacht niet zou afleiden van de evangelietekst.³¹ Hierin volgt Frei Karl Barth, over wiens werk hij zijn doctoraatsthesis schreef. Hij citeert Barth instemmend wanneer hij schrijft dat 'Christians do have to speak of the referent of the text. They have to speak historically and ontologically'.³² Maar het is wel typerend voor Frei dat dit citaat komt in een context waarin hij het primaat van de narrativiteit onderstreept.

Er is volgens Frei ook relatief weinig historisch verifieerbare kennis nodig over Jezus, en over dat noodzakelijke minimum zijn de Bijbelwetenschappers het volgens Frei doorgaans eens: dat een man, Jezus van Nazareth, die de nabijheid van het Rijk Gods verkondigde, heeft bestaan en werd terechtgesteld.³³

Maar is het wel mogelijk om de kwestie van historische feitelijkheid op afstand te houden in het concept 'geschiedenis-achtig'? En voldoet 'realistisch verhaal' als formele categorie wel voldoende als 'hermeneutische basis voor dogmatische theologie'?³⁴ In het resterend gedeelte van onze bijdrage treden we hier rond kritisch in gesprek met Frei.

²⁹ Higton, 'Bespreking van Abdul-Masih', 592.

³⁰ M. Higton, 'Hans Frei', in J.S. Holcomb (red.), *Christian Theologies of Scripture: A Comparative Introduction* New York, NY 2006, 220-239, 234. Higton somt een zestal auteurs op die deze fout maken met betrekking tot Hans Frei. Zo ook Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 97.

³¹ Higton, 'Hans Frei', 224, 234-235. Higton toont in zijn eigen monografie over Frei aan dat de relatie tussen geloof en geschiedenis wezenlijk is voor het werk van Frei: zie hoofdstuk 1 van M. Higton, *Christ, Providence, and History: Hans W. Frei's Public Theology*, Londen - New York 2004.

³² H.W. Frei, 'Conflicts in Interpretation', *Theology Today* 49/3 (1992), 344-356, 354.

³³ Frei, *Identity of Jesus Christ*, 106.

³⁴ *Identity* heeft als ondertitel 'the hermeneutical bases of dogmatic theology'.

Claimt het verhaal feitelijkheid?

Waarheidsclaim

Wat de lezer ertoe aanzet om de vraag naar feitelijkheid te stellen met betrekking tot die punten van een verhaal waar de individualiteit van een personage scherp afgelijnd wordt, is de overtuiging van de lezer dat het verhaal zich aanbiedt als de beschrijving van een feitelijk persoon. Verhalen op zich nodigen niet uit tot feitelijkheidsvragen, hoe realistisch ze ook mogen lijken.

Hiermee hebben we een concept aangeraakt dat ontbreekt in de analyse van Frei en hem belet om een onderscheid te maken tussen fictie en geschiedschrijving.³⁵ Beide zijn narratief, en kunnen geschiedenis-achtig of fictie-achtig zijn. Beide verhaaltypes kunnen historische feiten of verzinsels bevatten. Wat hen onderscheidt is de aanspraak die ze op de lezer maken. En het is juist dit conceptueel onderscheid dat bij Frei ontbreekt.

We hebben met geschiedschrijving te doen indien een geschiedenisachtige tekst aanspraak maakt op historische waarheid. Dit staat in principe los van hoe nauwkeurig het verslag correspondeert met wat er ‘echt’ gebeurd is.³⁶ Meir Sternberg stelt het krachtig:

For history-writing is not a record of fact—of what “really happened”—but a discourse that claims to be a record of fact. Nor is fiction-writing a tissue of free inventions but a discourse that claims freedom of invention. The antithesis lies not in the presence or absence of truth value but of the commitment to truth value.³⁷

Sternberg maakt dus het onderscheid tussen waarheids*waarde* en waarheids*claim*. Wat een tekst tot geschiedschrijving maakt, staat dus in principe los van de historiciteit van het verhaalde. De historiciteit van het verhaalde bepaalt dus niet of het genre geschiedschrijving of fictie is.³⁸ Ook N. Verbin

³⁵ Zo stelt ook Johann Baptist Metz de vraag ‘How, for example, can the term narrative or story be defined more precisely? It cannot, after all, be regarded as synonymous with the term “historical account,” since non-historical forms of knowledge or communication, such as the sage, fairy-tale, or legend, have a narrative structure. What is the relationship between fiction and authenticity in narrative texts? What does it mean when we say that a story is “true” and in what sense can we speak of a narrative disclosure of truth?’ J.B. Metz, ‘A Short Apology of Narrative’, in S. Hauerwas, L.G. Jones (red.), *Why Narrative? Readings in Narrative Theology* Grand Rapids, MI 1989, 251-262, 261-262.

³⁶ N. Wolterstorff, *Divine Discourse: Philosophical Reflections on the Claim that God Speaks*, Cambridge 1995, 81.

³⁷ M. Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading*, (The Indiana Literary Biblical Series) Bloomington, IN 1985, 25.

³⁸ N.B. MacDonald, ‘Illocutionary Stance in Hans Frei’s *The Eclipse of Biblical Narrative: An Exercise in Conceptual Redescription and Normative Analysis*’, in C. Bartholomew, C. Greene, K. Möller (red.), *After*

wijst op het onderscheid tussen fictie en geschiedschrijving. ‘The distinction between fiction and history that we draw has to do, primarily, with ‘the practice rather than the content’ of the narratives.’³⁹ De sociale praktijk van het lezen en evalueren van fictie en geschiedschrijving verschilt namelijk grondig van elkaar. Vragen met betrekking tot verwijzing of feitelijke waarheid spelen geen primaire rol in de sociale praktijk van het lezen en evalueren van fictie terwijl dit wel het geval is bij geschiedschrijving.⁴⁰

Volgens Neil MacDonald mogen we het belang van dit inzicht voor Bijbelse hermeneutiek en theologie niet onderschatten. Het betekent dat het concept van geschiedkundige waarheidsclaim noodzakelijk is voor de hermeneutiek van Bijbelse verhalen. Zoniet dan verliezen we de identiteit van het Bijbelverhaal omdat we het niet langer van fictie kunnen onderscheiden.⁴¹

Het volstaat dus niet om te werken met de twee concepten ‘geschiedenisachtig’ en ‘historiciteit’, zoals Frei doet. Het concept waarheidsclaim is wezenlijk en deze drie samen zijn altijd op alle teksten in alle gevallen van toepassing.⁴²

Deze aanvulling op de analyse van Frei kan weerstand oproepen uit vrees dat het (h)erkennen van een waarheidsclaim in het realistisch verhaal zal leiden tot een apologetische reflex waarbij men terugvalt op een vorm van evidentialisme—de idee dat men zijn geloof slechts mag aanhouden als er voldoende extern bewijsmateriaal voor is.⁴³

Geloof en geschiedenis

Bovenstaande discussie toont aan dat we onvermijdelijk moeten nadenken over de relatie tussen geloof en geschiedenis. Hoewel een uitgebreide bespreking niet mogelijk is in het bestek van deze bijdrage, is het wenselijk toch kort een typologie weer te geven. We volgen hierbij de indeling van Avery

Pentecost: Language & Biblical Interpretation, (Scripture and Hermeneutics Series Vol. 2) Carlisle-Grand Rapids, MI 2001, 312-328, 322.

³⁹ N. Verbin, 'But is it True? A Response to Andrew Moore', *Ars Disputandi* <http://www.ArsDisputandi.org> 5 (2005), 11.

⁴⁰ Verbin, 'Response to Andrew Moore', 12.

⁴¹ MacDonald, 'Illocutionary Stance', 323 voetnoot 34.

⁴² MacDonald, 'Illocutionary Stance', 322. Zie ook J.C. Livingston, 'Hans Frei', in J.C. Livingston, F. Schüssler Fiorenza, S. Coakley, J.H. Evans, Jr. (red.), *Modern Christian Thought. Vol.2 The Twentieth Century* Minneapolis, MN 2006, 369-385, 376. 'There is also the question of whether the truth claim, or an historical affirmation of a text, is indeed true or false. When it is determined that the literary form of a text is making a historical affirmation or a historical claim, then the legitimate historical question is whether what is historically affirmed is historically true.'

⁴³ MacDonald, 'Illocutionary Stance', 323 voetnoot 34.

Dulles.⁴⁴ Hij onderscheidt vier verschillende benaderingen van de relatie geloof-geschiedenis, in het bijzonder in de context van de zoektocht naar de historische Jezus.⁴⁵

Een eerste benadering zet geschiedenis tegenover geloof. De eerste zoektocht naar de historische Jezus is volgens Dulles een vrucht van deze benadering.⁴⁶ De tweede benadering plaatst een kloof tussen geschiedenis en geloof. Zolang beide disciplines binnen hun eigen grenzen blijven, kan er geen tegenstelling zijn.⁴⁷ In een derde benadering wordt geschiedenis gezien als de basis van geloof. Geschiedkundig onderzoek vestigt de rationele funderingen voor de toewijding aan het christendom.⁴⁸

Tenslotte benoemt Dulles de vierde benadering ‘de evangeliën als geïnterpreteerde geschiedenis’. Fundamenteel is dat het christelijk geloof normaliter niet voortkomt uit een kritisch onderzoek van de bewijzen omtrent de Jezus der geschiedenis. Het geloof is er evenmin op gebouwd. Het geloof komt veeleer voort uit Gods openbarende woord zoals overgeleverd door het getuigenis van de Kerk. Maar omdat het woord van God ons iets vertelt over gebeurtenissen uit het verleden, kunnen geloof en geschiedenis niet mooi gescheiden worden. ‘The content of faith includes certain events that are historical.’⁴⁹ Anderzijds zijn de evangeliën niet in eerste instantie historische verslagen, maar godsdienstige getuigenissen die samengesteld zijn met het oog op de versterking van het geloofsleven. De evangeliën moeten dan ook niet beoordeeld worden alsof ze een feitenrelaas zijn, en de gelovige kan niet bij voorbaat zeggen dat elke evangeliëverhaal een precies verslag is van de gebeurtenis.⁵⁰

Net als bij Dulles gaat onze voorkeur uit naar deze vierde benadering.⁵¹ Het is wat moeilijker om Frei in deze typologie te plaatsen. Hij zou in ieder

⁴⁴ A.R. Dulles, *The Craft of Theology: From Symbol to System*, new exp. ed. New York, NY 1996, 211-224.

⁴⁵ De gelijkenis met de in bredere kringen bekende typologie van de relatie tussen geloof en (natuur)wetenschap is natuurlijk niet toevallig.

⁴⁶ Dulles, *Craft of Theology*, 213-215.

⁴⁷ Dulles, *Craft of Theology*, 215-218.

⁴⁸ Dulles, *Craft of Theology*, 218-219.

⁴⁹ Dulles, *Craft of Theology*, 220-224, citaat op p. 220.

⁵⁰ Dulles, *Craft of Theology*, 220.

⁵¹ Hoewel wij voorbehoud zouden maken rond de term ‘geïnterpreteerde’ geschiedenis alsof dat een uniek kenmerk is van de evangeliën. Hedendaags theorievorming rond historiografie toont aan dat alle geschiedschrijving geïnterpreteerde geschiedenis is. Er bestaat met andere woorden niet zoiets als geschiedschrijving die enkel ruwe feiten aanlevert.

geval de eerste en de derde benadering verwerpen.⁵² Principieel zou Frei zich onzes inziens in de vierde benadering plaatsen, hoewel hij in de praktijk van de exegese het absoluut noodzakelijk zou vinden om als eerste stap het kloofmodel te hanteren teneinde het narratieve karakter van de evangeliën niet te overschaduwen. In een tweede fase, wanneer de ‘betekenis’ op basis van de literaire analyse naar boven is gekomen, zou de christen ook gevolg geven aan de vraag naar de feitelijkheid, en wel in het bijzonder met betrekking tot het raakvlak van geschiedenis en verrijzenis.

Onvermijdelijke verrijzenis?

In het geval van de opstanding van Jezus Christus schrijft Frei dat het opstandingsverhaal ‘allows and even forces us to ask the question, “Did this actually take place?”’⁵³ De vertelling van het lijden, sterven en de opstanding dringt de vraag naar feitelijkheid op. Want wat de auteurs zeggen, is dat het wezen en de identiteit van Jezus in de opstanding van dien aard zijn dat zijn ‘niet-opstanding’ ondenkbaar is.⁵⁴

Waarom dringt die vraag zich op?

Als er al een overgang tussen literaire beschrijving en een oordeel over historische feiten moet gemaakt worden, dan moet die overgang volgens Frei plaatsvinden op het punt waar de individualiteit van het personage het scherpst wordt afgelijnd en naar voren gebracht.⁵⁵ Frei laat de evangeliën zijn mening verwoorden door een redenering in de lijn van Anselmus’ ontologisch godsbewijs te leveren.⁵⁶

Our argument is that to grasp what *this* identity, Jesus of Nazareth, is, is to

⁵² Frei zegt letterlijk dat ‘faith is not based on factual evidence’. Maar tegelijkertijd vindt hij het goed dat de verrijzenis door historisch materiaal gefalsifieerd kan worden omdat daaruit blijkt dat het christelijk geloof historisch is. H.W. Frei, ‘Theological Reflections on the Accounts of Jesus’ Death and Resurrection’, *The Identity of Jesus Christ: The Hermeneutical Bases of Dogmatic Theology* Eugene, OR 1997; reprint, uit *Christian Scholar* 49 (1966) nr. 4, 263-306, 1-49, 45.

⁵³ Frei, *Identity of Jesus Christ*, 175.

⁵⁴ We zouden ons Jezus kunnen voorstellen als niet afkomstig van Nazareth maar van Capernaüm, maar we kunnen ons geen Jezus voorstellen die niet verrezen is. We kunnen ons Hamlet voorstellen al een Engelse hertog, maar niet als een opgewekt en evenwichtig persoon die onbezorgd is over dood en waanzin. Zijn waanzin is essentieel voor zijn weergegeven personage. Deze voorbeelden komen uit M. Higon, ‘Frei’s Christology and Lindbeck’s Cultural-Linguistic Theory’, *Scottish Journal of Theology* 50, no. 1 (1997), 83-95, 89.

⁵⁵ Frei, ‘Theological Reflections’, 41.

⁵⁶ Over Frei’s redenering naar analogie van Anselmus’ godsbewijs, zie appendix 1 van Higon, *Christ, Providence*, 225-226. Vergelijk: ‘Frei was proposing a kind of Ontological Argument: the concept ‘Jesus’ analytically contains the idea of existence with us now, so Jesus cannot be thought of as not present.’ Higon, ‘Frei’s Christology’, 89.

believe that, in fact, he has been raised from the dead. Someone may reply that in that case the most perfectly depicted character, the most nearly life-like fictional identity ought also in fact to live a factual historical life. We answer that the argument holds good only in this one and absolutely unique case where the described identity (the “WHAT” of him) is *totally* identical with his factual existence. He is the resurrection and the life; how can he be conceived as not resurrected?⁵⁷

De vraag naar de historiciteit dringt zich op in het passie- en verrijzenis-verhaal omdat de claim van feitelijkheid ‘is involved as part of the very identity that is directly enacted and manifest in the story as an event sequence’.⁵⁸ Indien hij in zijn verrijzenis bij uitstek zichzelf was—d.w.z. zijn identiteit als Jezus van Nazareth ten volle ‘uitvoert’—dan was het hier dat de evangelisten het meest ondubbelzinnig konden zeggen dat hij leeft.⁵⁹ De verrijzenis is constitutief voor Jezus’ identiteit. Jezus Christus is denkbaar zonder de tempelreiniging, of zonder de roeping van Zacheüs, bijvoorbeeld, maar we kunnen ons Jezus Christus, als Jezus Christus, niet voorstellen zonder de verrijzenis. Het is de climax die al het andere dat over zijn identiteit gezegd kan worden, ordent en bevestigt. Wanneer de verrijzenis ontkend wordt, dan wordt de rest van zijn identiteit herleid tot een verzameling losse anekdotes waarvan de samenhang gezocht moet worden, niet in wat de tekst weergeeft, maar in wat de lezer zelf meebrengt.⁶⁰

Wolterstorff is van mening dat Frei’s gebruik van de taal van Anselmus hem in verwarring heeft gebracht en onterecht tot de conclusie heeft geleid dat zijn niet-verrijzenis ondenkbaar is. Wolterstorff geeft het tegenvoorbeeld van een roman waarbij een personage zo geschetst wordt dat een lezer maar inhoud kan geven aan dat personage indien een van de wezenlijke kenmerken van die persoon is dat hij verrijst indien gedood. Niemand, aldus Wolterstorff, zou de vraag naar feitelijkheid opwerpen op dit punt van de roman. We zouden gewoon stellen dat de roman vernuftig in elkaar steekt.⁶¹ De echte reden waarom de vraag naar historiciteit zich opdringt is volgens hem dan ook de overtuiging dat het verhaal zich aandient als de beschrijving van een feitelijke persoon. Het is met andere woorden de waarheidsclaim van de tekst die de vraag naar feitelijkheid opdringt.⁶²

⁵⁷ Frei, 'Theological Reflections', 41. (oorspronkelijke cursivering).

⁵⁸ Frei, 'Theological Reflections', 42.

⁵⁹ Frei, 'Theological Reflections', 42.

⁶⁰ Higton, *Christ, Providence*, 225.

⁶¹ Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 97-98. Een mogelijk voorbeeld van zo'n roman in het Nederlandse taalgebied is de magisch-realistische roman van Hubert Lampo, *De komst van Joachim Stiller*.

⁶² Wolterstorff, 'Will Narrativity Work as Linchpin', 98.

Terughoudenheid

Het lijkt erop dat Frei de vraag ‘Did this actually take place?’ niet rechtstreeks wil beantwoorden. Als gelovige, vanuit de ervaring van de aanwezigheid van Christus, laat Frei het opstandingsverhaal direct samenvallen met de geschiedenis, maar hij weigert aan apologetiek te doen. Het is dus vanuit het perspectief van het geloof en niet vanuit het perspectief van de geschiedenis dat hij de verrijzenis affirmeert:

But at one point a judgment of faith concerning the inspiration of the descriptive contents and a judgment of faith affirming their central factual claim would have to coincide for the believer. He would have to affirm that the NT authors were right in insisting that it is more nearly correct to think of Jesus as factually raised, bodily if you will, than not to think of him in this manner. (...) This judgment that they were right has to do with a particular understanding of what identity means and of where the identity of Jesus is to be found most directly in the Gospel accounts, i.e., in the crucifixion-resurrection sequence.⁶³

Er blijft bij Frei dus een voorzichtigheid die ook tot uiting komt in de uitdrukking ‘more nearly’.⁶⁴ Zo merkt ook Higton op dat Frei een zekere terughoudendheid bewaart in zijn afirmatie van de verrijzenis:

[I]t is important to grasp that this reserve does not imply that Frei secretly knows better. He knows that the affirmation is inadequate, and yet he knows no other way of making it, and believes that the other ways of making it available to him are still more inadequate—including the other way which would say, ‘I have to say that it is factually true, but I know that it isn’t really.’⁶⁵

Wat is volgens Frei de gepaste basis om de waarheid te bevestigen van de betekenis van de evangelieverhalen? De evangelieverhalen refereren niet nadrukkelijk aan een ‘voorwerp’ waar we onafhankelijk epistemisch toegang toe hebben en waarvan de feitelijkheid bevestigd kan worden buiten het geloof om. In het geval van de evangelieverhalen is betekenis-als-referentie conceptueel afhankelijk van, en volgend op, betekenis-als-realistische-narratieve-identiteitskenschetsing.⁶⁶

⁶³ Frei, *Identity of Jesus Christ*, 182.

⁶⁴ ‘But the qualification “more nearly...than not” is important in order to guard against speculative explanations of the resurrection from theories of immortality, possibilities of visionary or auditory experiences, possibilities of resuscitating dead bodies, miracles in general, etc.’ Frei, *Identity of Jesus Christ*, 182.

⁶⁵ Higton, *Christ, Providence*, 121 eindnoot 51.

⁶⁶ Hunsinger, ‘Hans Frei as Theologian’, 124-126 eindnoot 13. Zie ook het antwoord dat Frei geeft op Carl F. Henrys bezwaar dat Frei zich onduidelijk uitspreekt over de verrijzenis (in H.W. Frei, ‘Response to “Narrative Theology: An Evangelical Appraisal”’, *Trinity Journal* 8 (Spring) (1987), 21-24, 22-23.): ‘Of

De verrijzenis en historisch-kritische verificatie en falsificatie

De aard van de claim omtrent Jezus (dat hij de verrezen Heer is) is volgens Frei van dien aard dat ze niet kan bevestigd worden door de historisch-kritische methode, want de verrijzenis is met geen enkele historische, natuurlijke gebeurtenis te vergelijken.⁶⁷

Anderzijds, stelt Frei, kan die methode het verrijzenisgeloof wel falsifiëren. Betrouwbaar historisch bewijs tegen de verrijzenis zou deze doorslaggevend falsifiëren. Bovendien is de mogelijkheid van dergelijk bewijsmateriaal volgens Frei denkbaar.⁶⁸

Hunsinger beweert dat indien de evangelieverhalen voornamelijk tot het genre ‘historisch verslag’ zouden behoren, dan is hun waarheidsclaim in principe vatbaar voor historisch-kritisch onderzoek en dan zal historiciteit ook een relevant waarheidscriterium zijn. Maar indien de verhalen tot het genre ‘realistische-identiteitsweergave’ behoren is de historisch-kritische methode niet relevant of onvoldoende.⁶⁹

Onzes inziens maakt Hunsinger hier een fout door Frei’s categorie van realistisch verhaal (realistische identiteitsweergave zoals hij het hier noemt) als een genre te zien dat tegenover een ander genre, met name ‘historische verslaggeving’, staat. De categorie realistisch verhaal is echter zelf een containerterm die verschillende genres omvat, zoals romans en historische verslagen. Indien de evangelies ook waarheidsclaims maken met betrekking tot de geschiedenis, dan is de historisch-kritische methode wel degelijk relevant—ook al volstaat ze misschien niet omdat het genre ‘evangelie’ niet gelijk staat met het genre ‘historisch verslag’. De evangelies zijn getuigenissen, en de literaire weergave ‘is more than a univocally descriptive and exact presentation of historical factuality.’⁷⁰

Frei had overschot van gelijk om betekenis in eerste instantie te zoeken vanuit de narratieve structuur van het verhaal zelf, maar zijn categorie van

course I believe in the ‘historical reality’ of Christ’s death and resurrection, if those are the categories which we employ. But they weren’t always the categories employed by the church. There was a time when the church didn’t talk about ‘the Jesus of history’ and ‘the Christ of faith.’ There was a time when we didn’t talk, as many people have talked for nearly two hundred years now, about Jesus Christ being ‘a particular historical event.’ And it may well be that even scholars won’t be using those particular terms so casually and in so self-evident a fashion much longer.’

⁶⁷ Frei, ‘Theological Reflections’, 45. Hunsinger, ‘Hans Frei as Theologian’, 125 eindnoot 13.

⁶⁸ Frei, ‘Theological Reflections’, 45.

⁶⁹ Hunsinger, ‘Hans Frei as Theologian’, 125 eindnoot 13.

⁷⁰ K.J. Vanhoozer, *Is There A Meaning In This Text? The Bible, the Reader and the Morality of Literary Knowledge*, Leicester-Grand Rapids, MI 1998, 308.

‘realistisch verhaal’ volstaat niet om recht te doen aan de waarheidsclaim inherent aan de narratieve structuur van evangelieverhalen. De worsteling met de geschiedenis blijft nodig om dogmatische theologie een voldoende stevige hermeneutische basis te schenken.

Dr. W.J. Biesbrouck, is verbonden aan de onderzoeksgroep Christian Self-Understanding and Interreligious Dialogue van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven, St-Michielsstraat 4 Bus3101, 3000 Leuven, België, wouter.biesbrouck@theo.kuleuven.be